

Runebrakteater fra folkevandringstida med lesbare og tydbare urnordiske ord

1. I festskrift til Klaus Düwel har Morten Axboe (2003: 20–27) trukket frem en brakteat som ble funnet (med metalldetektor) i mai år 2000 på en boplass i Uppåkra i Skåne. Det er en C-brakteat, som ifølge Morten Axboe viser guden Odin med flettet hår, sammen med et firbeint dyr (en hest). Dette velkjente billedmotivet skal ifølge Karl Hauck vise Odin som helbreder Balders fole, en tolkning som mange har sluttet seg til i dag. Denne brakteaten daterer Morten Axboe til siste del av 400-tallet (i.c. s. 21, 24).

På denne brakteaten er det også en runeinnskrift (se foto og tegning ss. s. 22, 23). Runene står i to grupper, én foran mannens ansikt og over dyrets hode: <alu>, og én bak mannens hode: <simap̄ina>. Runene er av vanlig form for denne tid. De er venstrevendte, og det taler for at de to runegruppene skal leses i rekkefølgen <simap̄ina> – <alu>, slik Morten Axboe foreslår. Ordet <alu> er skrevet med de største runer og har den mest fremtredende plass. Dette ordet (som vi kjenner fra mange innskrifter) svarer til norr. *ǫl* n. 'øl, drikkelag, gilde', og er åpenbart en viktig del av innskriften. Den foregående del av innskriften <simap̄ina> er det derimot ikke så lett å finne noen språklig mening i, da vi ikke kjenner noen slik runegruppe fra andre innskrifter.

2. Fra et formelt synspunkt er det mulig å forklare <sima> som et svakt maskulinum tilsvarende norr. *simi* m. (*bulur*). Det betyr '(ettårig) okse', men kan vel også ha hatt betydningen '(ettårig) hest; fole', som norr. *simir* m. (med begge betydninger, se Jónsson 1912, AI: 675, 685). Det kan derfor her betegne den hesten eller folen som er avbildet på brakteaten. I så fall får vi her et viktig samsvar mellom runeord og brakteatbilde, og en god støtte for tolkningen av det hele.

Om utviklingen av siste stavelse i urnordiske *an*-stammer, se Grønvik 1981: 66 og 1998: 129–132 med litteratur. Den vanlige urnordiske endelsen *-a* i nom. sg. m. av slike ord i perioden ca. 200–500 blir i senere tid

erstattet av endelsen *-i* fra de langstavede *jan*-stammene. Det ordet urn. /*sima*/ som synes å foreligge her, kan derfor svare nøyaktig til yngre *simi* m. 'ettårig hest; fole'.

Ordet stilles vanligvis til en ieur. rot **sem-*. Da blir *i*-vokalen vanskelig å forklare i dette tilfelle, men skyldes vel innflytelse fra en eller annen gammel sideform (som norr. *simir* m.).

Vanskeligere er det å forklare det følgende ordet < *þina* >. Det ligger selvfølgelig nær her å se en form av det possessive pronomenet norr. *þin*- 'din'. Men endelsen *-a* viser at dette ordet her har svak form (som det foregående ordet), og det possessive pronomenet norr. *min*, *þin*, *sin* har i gammel tid aldri svak bøyning (*n*-stammebøyning). Dette er som regel ikke tydelig sagt i lærebøkene; men enhver som har lest en del gamle tekster, vil vite at det er slik (se også Behaghel, 1923, I: 349). Det er bare adjektiv som kan veksle mellom sterke og svake former, etter syntaktiske regler. Følgelig må vi i dette ordet < *þina* > søke et annet ord, et ord av adjektivisk type eller et svakt-bøyd substantiv.

En mulighet er å anta at < *þina* > står for /*þīna*/ og er utviklet av et eldre **þigina* ved en lydutvikling *-iyi-* > *-ī-*. Det er i så fall et analogisk dannet perfekt partisipp til verbet germ. **þīhan* (got. *þeihān*, gs. *thihan*, nht. *gedeihen*, geng. *þēon*) med betydningen 'trives, vokse, ha fremgang'. Dette verbet var engang i bruk også i nordisk; det viser avledningen norr. *þengill* m. 'høvding, konge' (se Jóhannesson 1956: 439, Jan de Vries 1962: 608; dertil Holthausen 1934: 362 for geng. *þēon*, *þīon* og geng. *þengel* m., gs. *a-thengian*; nå også Bjorvand-Lindeman 2000: 288). Den eldste partisipp-formen er bevart i geng. *geþungen*, men ellers har verbet fått en nydannet partisipp-form uten nasal: gs. *githigan*, ght. *gidi-gan*, nht. *gediegen* (derfra som låneord til norsk *gedigen* adj. 'av god kvalitet, lødig, verdifull'). En slik form har man vel hatt også i tidlig nordisk.

3. Det eneste vi i så fall må anta av yngre utviklinger (yngre enn klassisk urnordisk), er en assimilasjon eller sammentrekning *-iyi-* > *-ī-*. Her kan den stemte velare spiranten [ɣ] være assimilert til [ʏ, j] i stillingen mellom to *i*-vokaler, og den således oppståtte sekvensen [-iyi-, -iji-] kan så være trukket sammen til /i/.

Slik utvikling *-iyi-* > *-ī-* er ganske vanlig i gammelengelsk, se Brunner 1965: 178,4. En god parallell til den antatte utviklingen urn. **þigina* > run. /*þina*/ har vi i geng. *þignen* f. 'a female servant, handmaid' med sideformen *þinen* f. (Bosworth 1898: 1059). Ordet er avledet til geng. *þegn*, *þegen* m. 'tjener', som svarer til norr. *þegn* m. 'mann (fri mann i tjeneste hos en

høvding)'. Det er således et sikkert eksempel på en lydutvikling *-ig(i)n- > -īn-* i gammelengelsk. Det ligger nær å anta at vi kunne ha en tilsvarende utvikling i gammelt nordisk.

Nordiske eksempler på tidlig assimilasjon og bortfall av */-g-/* i lydgruppen */-igi-/* har vi i ord som norr. *foringi* m. 'foregangsmann' (: geng. *foregenga* m.) og norr. *væringi* m. (:geng. *wærgenga* m.), se Noreen 1970: §§149, 229, og de Vries 1962: 671. For det siste ordet må det ansettes en urnordisk form **wāra-gangija* m. (se de Vries l.c.). Utviklingen til norr. *-æ-* i rot-stavelen forutsetter en overgangsform **wāringija* m. allerede i senurnordisk tid, slik at den sekundære innlydsgruppen *-iyi-* allerede da var etablert (og senere videreutviklet til *-ī-*), og kunne volde *i-*omlyd i stavelen foran. Men dette er eksempler på utviklingen *-iyi- > -ī-* i trykksvak stilling, og de er kanskje ikke helt bevisende.

Et omtrent samtidig eksempel på en lydutvikling *[-iyi-] > [-ī-]* i trykksterk stavelse har vi i verbformen *<wiju> = [wiju]* 'jeg vier' på spydkraftet fra Kragehul (Krause 1966 nr. 27): *<... hagalawijubig ... >*. Denne delen av innskriften er riktignok vanskelig å tolke, men de som har uttalt seg om den, leser her alle en verbform *wiju* 'jeg vier (helger)' (så Sophus Bugge, NIÆR, Indledning s. 56 og I: 626: "uden Tvivl", likeså Marstrander 1929b:90 anm. 1 og 1929:225; 1952:31; Krause 1966: 67, 1971: 66). Da verbet i norrønt har formen *vigia* inf. (ikke **véa*, som ville svare til nht. *weihen*, got. *weihan* osv.), må det for urnordisk ansettes en eldre form med innlydende *-g-* (og ikke *-h-*), altså urn. 1. pers. sg. **wīgiju* (således også Marstrander 1929: 225). Denne formen er da lydrett utviklet til senurn. [wiju], ved at innlydende *-igi-* er assimilert til *-ī-*.

En utvikling av liknende art ser vi på høvelen fra Vimose (Krause nr. 25), der et ord er skrevet *<talijo>*. Dette forbindes vanligvis med verbet norr. *telgja* 'telgja, skjera (til), hogga (til): *t. tré, grjót*' (Heggstad), og spesielt med substantivet gsv. *træ-tælgia* f. 'tømmerøks' eller 'høvel' (også som tilnavn: *Trételgia* f.), samt øksenavnet *Hún-telgia* f. Sturl. I 287 (ifølge Marstrander 1929: 225). Da ordet *<talijo>* nettopp står på restene av en høvel, og noe for seg selv (se foto hos Krause 1966:62), kan det neppe være tvil om at denne forklaring treffer det rette. Den ble først fremsatt av von Friesen (1924:139), og senere tiltrådt og nærmere begrunnet av Marstrander (1929: 225) og Krause (1937: 183 anm. 2; 1966: 62, og 1971: 173). Marstrander mente dette *<talijo>* var utviklet av et eldre **[taligjō]* med svarabhaktisk *-i-* foran gruppen *-gj-* og etter *-l-*. Kanskje skulle man heller ansette et eldre **[taligijō]* for ventet **/taligijō/* (etter lang stavelse skulle *-ijō* være regulært), slik at innlydsgruppen *[-iyi-]* også

her var assimilert og sammentrukket til [-i-]. Derved får man uten vanskelighet den overleverte formen <talijo>.

Datering av denne innskriften er noe usikker, men den må vel helst settes til omkring 500 (se beskrivelsen hos Krause 1966: 63 og det han sier om *k*-runens form. Annerledes Antonsen 2002: 153).

På denne bakgrunn skulle det være mulig å anta at den analogisk dannede partisipp-formen **þiginar* allerede i senurnordisk tid hadde fått en tilsvarende utvikling **þiyinar* > *þīnar*, i svak form nom. sg. m. **þīna* (skrevet <þina>).

Etter urnordisk tid ble som nevnt endelsen urn. -a i nom. sing. av maskuline *n*-stammer byttet ut med -i, som var utviklet ved de langstavede *jan*-stammene (ovf. § 2). Dette siste kan først ha skjedd omkring 500 e. Kr. eller litt senere, etter *a*-apokopen. I vår nyfunne innskrift fra slutten av det 5. årh. står fremdeles -a: *sīma þīna*.

4. Ifølge den forklaring jeg her har prøvd å begrunne, lyder hele innskriften som følger:

/sīma þīna : alu/. Det står for klassisk urnordisk */sīma þigina : alu/, og må vel bety: 'spræke unghest (fole) : øl (drikkelag, gilde)'. Partisippet *þīna* < **þigina* (her i svak form i nom. sg.) betyr vel egentlig 'som har vokst, trivdes, blitt sterk og frisk (igjen)'.

Bruken av adjektivet (partisippet) i svak form tyder på at dette leddet står i vokativisk funksjon (sml. Dal 1962: 66), slik at ordene er rettet til unghesten. En annen mulighet er kanskje at den spræke (egentlig 'restituerte') unghesten her omtales som allment kjent (sml. Dal 1.c.64 og Behaghel 1923, 1: 171). Det kunne kanskje passe med det vi ellers vet om hvor velkjent denne helbredelsen av Balders fole synes å ha vært. (Hovedkilden er "Die Merseburger Zaubersprüche", utgitt bl.a. av Braune 1965: 89 f., sml. s. 171 f.; yngre norske kristianiserte varianter av Bang 1901-02: 1-17.)

Men fra norrønt synspunkt ligger det likevel nærmere å tenke på vokativ (sml. Nygaard, *Norrøn Syntax* § 86). At mannen taler til hesten sin, er velkjent fra vår egen tid, i hvert fall fra bygdene i Norge, sml. NO iv: 580 med et sitat fra en nynorsk roman (1929):

Han godsnahte med Blakken. "So, Blakken, du er eit flinkt og viljugt dyr."

Slik taler nok mange som steller godt med hesten sin, den dag i dag, og det var vel likedan før. Det viser den velkjente episoden i Hrafnkels saga Freysgoda kap. 5, der hesten Freyfaxi kommer drivende våt hjem til

Hrafnkels gård, og knegger, slik at Hrafnkell hører det. Så heter det om Hrafnkell (etter utgaven av Jón Helgason s.7):

Síðan gekk hann út ok sér Freyfaxa ok mælti við hann: “Ílla þykki mér at þú ert þann veg til gorr, fóstri minn! en heima hafðir þú vit þitt er þú sagðir mér til. [...]”

Følgelig er det også mulig å tolke runesetningen slik at det her er heste-eieren som taler til unghesten: “Spræke unghest (fóle) : øl (drikkelag, gilde)!”; d.e. “Nå er du blitt frisk igjen; nå skal det bli gjestebud.” Dette er en hestemanns kjærlige tale til sin hest. Situasjonen er altså nesten den motsatte av den i Hrafnkels saga, men en situasjon sterkt preget av følelser, der det var naturlig for en hestemann å tale til hesten sin.

5. Hvem er det så som taler her på brakteaten? Kan det være Odin selv, eller er det han som red hesten da den brakk foten, eller kan det være runeristeren, som her står utenom selve hendelsen og kommenterer den?

Alle går ut fra at det er Odin som er avbildet på disse brakteatene (sml. H. Beck 2001: 57–75). Bakgrunnen for det er personkonstellasjonen i de overleverte Merseburger Zaubersprüche (se ovf. § 1), der det nettopp er Odin som helbreder hesten. Men der er også andre personer tilstede, guder og gudinner, først og fremst Balder. Det var han som hadde ridd den hesten som brakk foten, og som for så vidt etterpå hadde størst grunn til å glede seg over helbredelsen. Derfor er det muligens han som taler til hesten sin på brakteaten fra Uppåkra, og avslutter med å innby til gilde (drikkelag, *alu* ‘øl’).

Men dette er ikke sikkert. Ordene kan også stamme fra kultlederen, den mann som vi må anta ledet den kulthandlingen der man etterpå feiret og takket for Odins helbredelse av unghesten. I så fall må vi anta at denne helbredelse var en viktig begivenhet for den tids Odin-dyrkere, og ble feiret med en egen seremoni, som gullbrakteaten — med bilde og tekst — er et minne om. I så fall er det kultlederen som nå etterpå innbyr til takkefest.

Hvordan vi skal velge mellom disse to tolkningsmulighetene er det vanskelig å avgjøre. Til det har vi foreløpig for få holdepunkter.

6. Denne tolkning av innskriften fra Uppåkra passer godt med to andre innskrifter på brakteater, der selve bildet av Odin og hesten er ledsaget av en forståelig tekst.

Skåne-brakteaten (IK 149, DR br. 67 s. 541, sist drøftet av Beck 2001: 64 f.) har teksten:

<laþulaukar.gakaralu>.

Denne innskriften begynner nettopp med ordet *laþu* (norr. *lǫð*) f. 'innbydelse', og slutter med ordet *alu* 'øl'; det svarer nøyaktig til den tolkning vi overfor har gitt av brakteaten fra Uppåkra. Om løk (norr. *laukr* m.) vet vi at den ble dyrket i haver (sml. norr. *laukgarðr* m.) og brukt som grønnsak eller krydder, bl.a. i gjestebud. Det siste fremgår av et lite vers i Sveinsflokk fra omkring 1034 (se Finnur Jónsson 1912 BI: 393, eller E. A. Kock 1946 I: 195):

*Vasa sunnudag ...
morgin þann, sem manni
mær lauk eða öl bæri.*

'denne søndagen var det ikke
som når kvinnen bærer frem
løk eller øl for mannen'.

d.e. som i et gjestebud (her skildret som motsetning til et blodig slag).

Følgelig passer ordene /*laþu*, *laukar*, ..., *alu*/ godt sammen, og gir nettopp et bilde av det gildet som det her innbys til. Hva ordet <*gakar*> betyr, har derimot hittil vært ganske usikkert. Men vi må vel tro at det passer inn i en slik sammenheng.

Krause tenkte seg (som før ham Löffler) at det kanskje var feilskrift for <*gaukar*> 'gauk, gjøk' (Krause 1966: 256 f. med litteratur), men det passer jo slett ikke inn i den sammenheng som ordet her står i. H. Beck (2001: 65) fremhever derimot likheten med verb som isl. *gákla*, færøysk *gáka*, nht. *gackeln*, *gackern*, ght. *gachizzōn*, nht. *gacksen* 'kakle, skrike som høns eller gjæss', og mener det her i innskriften kan foreligge et senere tapt ord.

De ovenfor nevnte verb er åpenbart onomatopoetiske, dannet til den dyrelyden eller fuglelyden man mente å høre (i Norge: *gakk-gakk*), og med tilføyelse av forskjellige avledningssuffikser. H. Beck tenker seg derfor at ordet <*gakar*> betegner en mann som lager slike lyder, idet han antas å være i ekstase under helbredelsen av folen (unghesten).

Å regne med et ord avledet til interjeksjonen *gakk*, er nok den eneste mulige veien å gå. Da det nemlig ikke synes mulig å forklare runeordet <*gakar*> som et gammelt arveord (fra indoeuropeisk) eller som et gam-

melt lånnord, kan det vel først være dannet i germansk tid eller kanskje i eldre nordisk. I Norge regnes *gakk* eller *gakk-gakk* som en interjeksjon, som gjengir lyden (låten) til visse fugler: "gåsa seier gakk(-gakk)" (NO 1321). Dertil kommer verbet *gakka* (om visse fugler) 'seia gakk eller låta på liknande vis: *gåsa gakkar*, "hørte du kor røya gakk?" (i barnesull l.c. Se også NRO I 1433).

Følgelig kan runeordet <gakar> = /gakkar/ være dannet til interjeksjonen urn. **gak* og være å forklare som urn. **gak-k-ar*, med et *k*-infiks som finnes i en rekke fuglenavn, som norr. *kråka* f. = /krā-k-a/, no. *kråke* 'fuglen som sier *kra-kra*', norr. *alka* f. 'alke, sv. *al-fågel*, no. dial. *hav-al*', norr. *gaukr* m. (no. *gauk*, *gjøk*), norr. *våkr* m. (no. *våk*, *fellvåk* osv.), no. *lerke* (ty. *Lerche*) o.a., se de etymologiske ordbøkene. Samme suffikset har vi også i got. *ahak-s* 'tam, hvit due', men førsteleddet her er ikke sikkert bestemt. (Se også Kluge 1926: 61b.)

Etter dette betyr urn. *gak-k-ar* egentlig 'gakk-fuglen', 'fuglen som sier *gakk-gakk*'. Det kan etter det foregående være gås, høne eller rype. Men siden denne brakteaten er fra Skåne, ligger det nærmest å tenke på gjæss og høns; kanskje er det et fellesnavn for slike fugler (no. *fjærkre*, eng. *poultry* < fra. *pouleterie*).

Betrakter vi nå ordet urn. <gakar> = /gak-k-ar/ i den kontekst der det forekommer: /laþu, laukar, gak-k-ar, alu/, så synes det klart at denne fuglebetegnelsen her må være brukt om en matrett, servert i et gjestebud. I norske kokebok-språk er *fugl* et fellesnavn for høne, gås, rype m.m., servert som mat, kokt eller stekt. Det regnes som en delikatess, passende til et festmåltid.

Med denne tolkning får Skåne-brakteaten et klart og énhetlig innhold: det dreier seg om innbydelse til et festmåltid med god mat og drikke, der vi må anta at også Odin tenktes å være tilstede — det viser bildet av Odin på brakteaten. Eller kanskje er det hele et minne om en slik fest.

Fyn-brakteaten (IK 58, DR br. 42 s. 522, sist drøftet av Beck 2001: 67–69) har tre runegrupper: 1. <houar> eller <horar>, 2. <laþuaaduuaa liiux>, 3. <alu>. Det første ordet har en usikker lesning og derfor en usikker tolkning (se Beck l.c.), så det må vi se bort fra i første omgang.

Resten av innskriften begynner med ordet <laþu> 'innbydelse' og slutter med ordet <alu>, akkurat som Skåne-brakteaten, og skal vel derfor tolkes på samme måten. Men mellompartiet byr på problemer som ingen hittil har løst. Det består av en rekke delvis gjentatte runer, i alt 12 (hvis man regner med den siste, ubestembare runeresten):

<aaduaaliiux>.

Dette må være en form for lønnskrift, og kan stå for urn. <a(n)du aliu> = /andu alju/, der første ordet svarer til norr. *ǫnd* f. 'ånd, sjel'. Som vanlig er <n> utelatt etter vokal og foran dental (som i Tune-innskriftens <witada> = /witanda/, sml. Krause 1971:35). Det andre ordet er fem. sg. nom. av adjektivet urn. **alja-r* 'annen, fremmed'. Det svarer til lat. *alius* adj., og er også belagt i urnordisk i ordet *aljamarkir* på Kårstad-stenen (Krause nr. 52). Ordgruppen kan derfor sammenlignes med norr. *alvitr* f. (Vøl. 1, HH II 26) 'fremmedvætte, -vesen' (se LP 11 og de Vries 1962: 8) og geng. *ælwihtr* f. 'alien creature' (belagt i Beow. 1500: *ælwihtra eard* 'fremmede vætters bosted'). Ordgruppen /andu alju/ her på runebrakketaten må derfor bety 'fremmedånd, ånd fra en annen verden, fra den hinsides verden'.

Etter hele sammenhengen er det denne ånd som nå innbys til gilde, antagelig en gud, vel helst Odin. I så fall er /andu alju/ en betegnelse for guddommen, kalt 'en ånd fra den hinsides verden (fremmedånd)'. Når en gud omtales på denne måten, kan det være en form for tabu, at man av religiøs respekt for guddommen ikke ville nevne ham ved hans egentlige navn.

Men den som innbyr, og omtaler guddommen slik, må være et menneske (fra denne verden). Ovenfor tenkte vi oss at dette kanskje kunne være Balder. Men det kan vi nå utelukke: en gud ville ikke kunne kalle Odin 'en ånd fra en annen verden'. Følgelig er det et menneske, antagelig kultlederen, som her fører ordet og innbyr til gjestebud (*ǫl*).

Mot den tolkning jeg her foreslår, kan det kanskje reises to innvendinger. For det første har man ingen belegg i norrøn litteratur, der ordet *ǫnd* f. brukes i betydningen 'ikke-legemlig, overnaturlig vesen av guddommelig art', som vi jo må forutsette her. Derimot har vi belegg som *þar er góðar andir (...) sælu fagna* Gd. 20 'der hvor gode sjeler gleder seg over lykken', eller *þat er kvaldar andir tæki i brott ór djöfla diki* Lil. 22 'det (lyset) som skulle ta de plagede sjeler ut av djevelens dike (dynd, blautmyr)', d.e. 'ut av helvete' (se E. A. Kock 1946–49, II: 243 og 215). Her brukes ordet *ǫnd*, pl. *andir* om døde menneskers sjeler (i det hinsidige, i dødsriket), og man forestilte seg vel dem som immaterielle énheter med vilje og følelser. Et slikt ord *ǫnd*, pl. *andir* kunne vel også brukes om tilsvarende vesener av annet (guddommelig) opphav, slik ordet *ånd* brukes i dag. Sml. betydningsglidningen i ord som lat. *spiritus*, *animus* og gr. *pneuma*.

For det annet kan det kanskje innvendes mot tolkningen ovenfor at den gud som her innbys til gjestebud (Odin), vel må forestilles som et legemlig vesen, og da er det merkelig at han her skulle omtales som en

ånd (fra den hinsides verden). Men dette er ikke så vanskelig å forstå som det kan se ut for. Vi må huske på at dette var i det 5. årh. i Danmark, ikke lenge etter at de eldste kristne menigheter ved Middelhavet hadde drøftet hvordan de skulle oppfatte sin egen gud (på kirkemøtene i Nicæa 325 og i Konstantinopel 381). Her vedtok man treenighetslæren, som gikk ut på at deres gud hadde tre aspekter: han fremstod (1) som et menneske her på jorden (Jesus), (2) som dennes far med bolig i himmelen (Gudfader), og (3) som den Helligånd (*spiritus sanctus*). Men dette var alt sammen en og samme gud, tre 'hypotaser' av en og samme guddommelige 'substans'. Denne lære ble herskende, både i den østlige og i den vestlige kirke, fra det 6. årh. også hos frankerne.

På denne bakgrunn er det kanskje ikke så vanskelig å forstå at man gjorde seg lignende tanker også på nordisk område, slik at man kunne omtale Odin som en 'ånd fra den hinsides verden', og samtidig innby ham til gilde. Vi må regne med at tanker kunne bre seg over landegrensene før også, ikke minst i romertida, og at det kunne være likheter i gudsforestillingen mellom nordiske og sydligere religioner.

Etter dette ligger det nær å betrakte innskriftens første ord <houar> eller <horar> som en gudebetegnelse, kanskje helst for Odin selv, her da i nominativ, men i vokativisk funksjon. Begge disse ord kunne vel i og for seg passe som Odins navn, idet man både kunne forsvare å kalle ham 'høy' (sml. norr. *Hárr*, Krause) og 'kjær, elsket' (Antonsen; se H. Beck 2001: 67 med litt.). Men jeg tror Antonsens forslag bør foretrekkes, og det av to grunner:

(1) Det er lydlig enkelt. Til germ. urn. *hōrar* svarer uten videre lat. *cārus* (se Bjorvand-Lindeman 2000: 397 f.). Å anta en utvikling germ. **hauha*-z over urn. <houar>(!) til norr. *hár-r* eller *hór-r* er derimot svært problematisk.

(2) Betydningen 'kjær, elsket' passer godt med et annet *heiti* for Odin i disse brakteatinnskriftene, nemlig *ala-win* (vok.), som behandles i det følgende. Det må da antas at ordet *hōrar* her i urnordisk ennå har bevart sin opprinnelige betydning 'kjær, elsket', i alle fall i gudenavnet (mens det ellers har fått en yngre og nedsettende betydning, via 'elsker' til 'horebukk' og (abstrakt) 'hor, utukt').

Etter dette kan innskriften på Fyn-brakteaten leses og oversettes slik:

(1) <houar> (2) <laþu a(n)du aliu> (3) <alu>,
d.e. /hōrar! laþu, andu alju : alu!/
"Kjære (dyrebare, elskede)!"
Innbydelse, ånd fra den hinsides : gjestebud (gilde)!"

7. Brakteaten fra *Trollhättan* (Västergötland, Sverige) ble funnet i 1844 sammen med to brakteater uten innskrift. Brakteatbildet viser ingen hest, men en mann (hode med hjelm, og overkropp), som rekker høyre arm opp og der holder en rund gjenstand. (Se Krause 1966 I: 266 og II: Tafel 58 nr. 130.)

Runene står i to grupper, hver på fem tegn: <tawol> foran mannens ansikt, og <aþodu> på baksiden, og de er høyrevendte. Krause har sikkert rett i (som Noreen 1923/1970 nr. 77) at dette skal tolkes som to ord: /tawō laþōðu/. Her kan *tawō* være 1. sg. pres. av et svakt verb germ., urn. **tawōn* = geng. *tawian* (pret. *tawode*) 'gjøre (i stand)'; og det følgende ordet /*laþōðu*/ er vel akk. sg. av et ord som svarer til norr. *laþuðr* m. 'innbyder', men her i runeteksten står det vel i betydningen 'innbydelse' (sml. Kluge 1926 §§ 134–135). Setningen /tawō laþōðu/ oversatte Noreen i sin tid med 'ich stelle eine Liebesgabe her', mens Krause foreslår "ich nehme eine Zitation vor", dvs. 'eine Vorladung vor Gericht'. I samsvar med de ovenfor nevnte brakteatene med <laþu> skal det nok heller oppfattes som 'jeg foretar en innbydelse', nemlig til gjestebud og takkefest. Mannen på bildet løfter høyre arm i været, og Krause mener denne gest hører sammen med innbydelsen. I så fall er det klart at mannen på bildet er kultlederen, og den han innbyr er vel guden (sml. Fyn-brakteaten ovenfor).

8. Brakteat IK 161 *Skodborghus-B* (DR br. 8 Skodberg, se DR s. 497f., H. Beck 2001: 62 f.) har som billedmotiv en løpende mann med en hjelm på hodet, og der er ikke noen hest. Runeteksten har en svært spesiell språklig oppbygning:

<auja alawin auja alawin auja alawin jalawid>.

Første del er etter gjengs tolkning et tre ganger gjentatt ønske /auja alawin/ 'lykke, Alawin!', der ordet urn. *auja* (norr. *ey*, belagt én gang) betyr 'lykke', egentlig kanskje 'guddommelig beskyttelse' (de Vries 1962:19). Ordet *alawin* må bety 'all-venn' eller 'svært god venn'. Det inneholder adjektivet norr. *all-r* 'all-' eller kanskje heller det forsterkende prefikset *al-*, urn. *ala-* (se de Vries 1962: 4), pluss vokativ av ordet urn. **wini-R*, norr. *vin-r* 'venn'. Som betegnelse på Odin uttrykker det en side ved guden som vi vil belyse nærmere nedenfor, nemlig hans hjelpsomhet overfor sine tilhengere (sine venner). Dette påpekes også av H. Beck (2001: 63 øverst).

Tillegget <jalawid> byr derimot på problemer. Man har forklart dette

som /jah Alawið/, sml. got. *jah* 'og'. Man må i og for seg kunne godta at den trykksvake konjunksjonen **jah* ble redusert til bare et /j-/ foran vokal. Annetleddet i navnet /Alawið/ vil H. Beck (2001: 63) forbinde med ordet germ., urn. **widu-*, norr. *viðr-r* 'tre', som i skaldspråket ofte brukes i kjenninger for 'mann, kriger'. Ordet skulle derfor ifølge H. Beck bety 'Allkämpfer', og innskriften skulle uttrykke et ønske om lykke "for all-vennen og for all-kjemperen". Dette er vel noe betenkelig, siden de to ordene har et så pass forskjellig innhold og likevel skal gjelde en og samme person eller guddom. Den viktigste innvendingen er likevel at norr. *viðr* m. i betydningen 'mann, kriger' bare forekommer i kjenninger, og aldri ellers. H. Becks henvisning til gammel mytologi (*Askr ok Embla*) kan ikke endre noe på dette. For øvrig kan jeg henvise til innvendingene i DR 1942: 498: "dessuden strider det formentlig mod praxis, at man til en tredobbelt gentagelse (auja Alawin) hæfter et sideordnet led (ja Alawid), hvortil kommer, at man ikke har eksempler på amuletter, der gælder to personer."

En løsning på dette problemet kan være at man forklarer <alawid> som vokativ av et perfekt-partisipp urn. **(ala)-awida*r, dannet til et verb **aujan-* 'gi lykke'. Et slikt verb regnet Marstrander med i 1929 (NTS 3: 121 f.), og viste til tilsvarende verb i vedisk, avestisk og irsk. I vedisk styrer det akkusativ, og har betydningen 'fylle med sin guddommelige makt, stå bi, gi lykke, hjelp, fremgang' m.m. Tilsvarende måtte da runeordet urn. **ala-awida*r, i vokativ **al(a)-awið*, <alawid>, bety 'som helt og fullt har fått lykke el. guddommelig makt'. Det ville da uttrykke en stigning i forhold til Odin-navnet 'all-vennen' like foran, og innebære at det tre ganger uttrykte ønsket om *auja* 'lykke, guddommelig makt' var helt oppfylt, slik at han var **al(a)-awida*r 'helt igjennom fylt av guddommelig kraft'.

Her dreier det seg derfor ikke om en annen person (gud) enn den foran, men om den samme (sml. innvendingen i DR). Innskriften uttrykker et ønske om at han det her gjelder, må være 'all-venn' ('fullt og helt venn'), og 'helt igjennom fylt av lykke eller guddommelig kraft'. Det er et ønske som passer godt i en Odin-dyrkers munn. Han ønsker lykke og styrke for sin gud, og går vel ut fra at det også vil komme ham til gode.

9. I det foregående har vi drøftet fem runebrakteater fra folkevandringstida med to eller flere urnordiske ord og en forståelig tekst. Denne gjennomgåelse har vist at runeteksten på disse brakteatene antagelig, og i ett tilfelle sikkert, gjelder guder (senere nordiske eller norrøne guder), og dermed er dokumenter til forståelse av vår eldste religionshistorie. Dette

har man vel også tidligere ment (eller ant), og det ble sterkt fremhevet av Heinrich Beck i hans siste arbeide "Zur Götter-Anrufung nach altnordischen Quellen (in Sonderheit der Brakteaten)" (2001: 57–75). Jeg håper dette nå er blitt noe klarere, og bedre fundert.

Sentralt i en av disse tekstene (Uppåkra) står Odins helbredelse av folen (unghesten), og den følgende innbydelse til takkefest (*alu*, norr. *øl*). Innbydelsen er språklig klart uttrykt på brakteatene fra Skåne, Fyn og Trollhättan. En femte tekst (Skodborghus) inneholder et tre ganger gjentatt ønske om lykke eller guddommelig styrke (urn. *auja*) for 'all-vennen', d.e. for Odin.

Alle disse fem innskriftene forutsetter altså en forestilling om Odin som en hjelpsom og vennlig gud, og viser hvordan man så på ham i eldste tid.

Odins helbredelse av folen må ha vært viden kjent. Det viser de mange billedbrakteater fra tidlig folkevandringstid med dette motiv. Det viser også de overleverte Merseburger Zaubersprüche, og de mange yngre og kristianiserte versjoner med dette motiv (se Bang 1901–02: 1–17). Det ligger derfor nær å se på Odins helbredelse av unghesten som en sentral myte i datidens religion, en myte som viser Odins evne og vilje til å hjelpe andre (særlig ved hjelp av kraftige galdre), og som vel også virket som et forbilde for Odin-dyrkerne selv. Bildet av den helbredede folen, med Odin ved siden av, ble dermed et symbol på deres religion, likesom korset for de kristne.

Denne side av Odin, nemlig hans vilje og evne til å hjelpe andre også utenom en krigssituasjon, kommer lite fram i den senere norrøne overlevering. Men Hávamál 146–163 viser hva en Odin-disippel mente han kunne utrette for sine medmennesker også i dagliglivet. Den første av disse strofene (v. 146) handler nettopp om å hjelpe folk med "sorg og bekymringer" (altså folk med alle slags psykiske lidelser). Den neste strofen (v. 147) handler om hvordan man skal være lege (formodentlig da for å kurere fysiske plager; verset er bare fragmentarisk overlevert). Disse to strofene blir ofte oversatt av dem som vil tegne et bilde av Odin-skikkelsen; derved blir bildet for énsidig. Man må heller ikke overse Odin-navnet *Hagvirker* (i Pular), som jo enklest forklares som 'den som virker til gagn, til nytte eller hjelp (for mennesker)'. Dette navnet vil Falk (1924: 15) forklare som et "motsetningsnavn" til *Bolverker*, men det er jo ingen forklaring. Den stikk motsatte betydning i disse to Odin-navnene kan (som Falk selv antyder 1924: 43) ganske enkelt forklares ut fra Odins forskjellige holdning til venner og fiender: Overfor venner og tilhengere (Odin-dyrkere) var han *hagvirker*. Odin-dyrkeren, dikteren og krigeren

Egil viste jo i praksis at han hadde både vilje og evne til å hjelpe syke mennesker (Egils saga kap. 72), selv om han ellers kunne være både vill og grusom.

Jeg vil derfor mene at gullbrakteatene fra folkevandringstida, med sine hyppige avbildninger av unghesten som er blitt helbredet av Odin, kan oppfattes som et symbol for datidens hedenske religion, og at de — sammen med de nevnte enkelt-trekk i en brakteat-tekst (Skodborghus-B) og fra senere diktning (i Hávamál og Þulur) — bidrar til å gi oss et bredere og riktigere bilde av guden Odin enn det vi ellers ville ha hatt. Men dette kaster også lys over Odin-dyrkerne og den sosiale side ved deres religion, i hvert fall i eldre tid.

10. Det gjenstår å undersøke om den tolkning som her er gitt av fem brakteatinnskrifter (Uppåkra, Skåne, Fyn, Trollhättan, Skodborghus) kan passe også for de øvrige innskriftene på gullbrakteater.

En oversikt fra 1942 over disse brakteatinnskriftene (i DR 1: 791) viser at flere av dem inneholder mer eller mindre isolerte, men tolkbare ord som *alu* (DR br. 6, 13, 25, 59, 63a), *laþu* (9, 49), *laukar* (6, 29, 63). De kan vel alle passes inn i det tolkningsmønstrer som er utviklet ovenfor.

En gruppe for seg danner en brakteat fra Lellinge på Sjælland (DR br. 55, s. 531) og to fra Sverige (Vadstena og Motala, KJ 2). De har innskriftene henholdsvis <salusalu> og <tuwatuwa>, begge med betydningen 'offer, offer!'. Dette har jeg tidligere påvist (Grønvik 1999: 14–16), og viser til argumentene der.

I fremstillingen der har jeg likevel gjort en feil som jeg nå må rette opp. Der har jeg påvist (1) at runeordet urn. *tuwa* rent formelt kan svare til gind. *duvah* n. 'Verehrung, Ehrenbezeugung, Opfergabe' med avledningen *duvasyati* 'ehrt, verehrt' (s. 16); (2) at verba faciendi som lat. *facere*, *operari*, *agere*, gr. *rézō*, *érdō*, og av og til ved. *kar-* (*kermoti*) (også *apas* n.) kan brukes i betydningen 'ofre' i det religiøse språket (s. 9–11). Derfor foreslår jeg også for gullhorninnskriften fra Gallehus (Krause nr. 43) at verbet *tawidō*, preteritum av verbet germ. **taujan-* 'gjøre, lage', der står i en lignende betydning 'ofre', da dette synes å passe best med innskriften for øvrig (s. 14).

Dette holder jeg fast ved. Men mot slutten av avhandlingen har jeg kombinert disse to iakttagelsene til en teori om at urn. *tuwa* n. 'offer, offergave' kan ha fungert "som et slags opprinnelig verbalabstraktum til verbet germ., urn. **taujan*(-) i betydningsvarianten 'ofre'" (s. 16). Dette siste var en uoverlagt og også unødvendig bemerkning, "a slip of the pen". Disse to ordgruppene kan nok i visse forbindelser ligge nær hver-

andre rent semantisk, men i morfologisk henseende synes de å ha vært forskjellige fra opphavet av (tross Pokorny 1949: 218), se Mayrhofer 1957: 53 f., som forbinder det vediske ordet *duvah* n. med glat. *duenos* 'bonus' og lat. *dō* 'gi'. Dette påpekte Lindeman meget skarpt i en artikkel for et par år siden (MoM 2000: 107–9), og denne kritikken tar jeg ad notam.

Det er åpenbart at betydningen 'offer, offergave' i ordet ved. *duvah* n. beror på et eldre verb med betydningen 'gi' (lat. *dō*, *dare*; Lindeman 108). Det man i høytidelige former gir (som gave) til en guddom, blir nettopp det vi i dag kaller et 'offer'. Det er samme betydningsutvikling som i verbet germ. **saljan-*, fra norr. *selja* 'gi, overdra, selge' til got. *saljan* 'ofre'. Derfor kan urn. /salusalu/ på en brakteat på Sjælland (Lellinge) bety det samme som /tuwatuwa/ på de to svenske brakteatene, nemlig 'offer, offer', og går dermed inn i den samme sakrale kontekst som de andre brakteatene. De kan være kultlederens innledningsord, rettet til Odin.

Etter denne digresjon skal vi gå tilbake til vår påbegynte oversikt over brakteatinnskriftene. Blant dem er for det første noen *ek*-innskrifter: DR br. 61, Sjælland 2, br. 45 Femø og br. 64 Åsum. Her leser man teksten <hariuhahaitika : farauisa : gibauuja> (br. 61), henholdsvis <ekfakarf> (br. 45) og <eikakarfahi> (br. 64).

Den første innskriften minner sterkt om br. 8 Skodberg (IK 161 Skodborghus-B) ovenfor. I Sjælland-brakteaten er det vel kultlederen som presenterer seg. Han forsikrer om at han både er *får-viss* 'forstår seg på fare', og 'gir lykke eller guddommelig beskyttelse' (d.e. mot all slik fare). Dette sier mye om kultlederens selvfølelse, og om hvilken makt han mente han hadde, vel nettopp i kraft av at han var kultleder og Odinprest.

I de to andre innskriftene nøyer *ek*-personen seg med å nevne sitt navn og fremheve at det er han som "skriver", og regner vel med at allerede det gir respekt og tiltro.

På brakteat 66 Väsby og br. 74 Eskatorp finner vi det velkjente ordet urn. *erilar*, kanskje sammen med et personnavn (*wigar?*). En *erilar* er kjent fra mange andre innskrifter, og der alltid tilordnet en annen person (i genitiv), uten at hans funksjon er helt klarlagt. Når han nå opptrer på en brakteat, kan det tyde på at han kanskje har en slags religiøs funksjon. Men ellers er innskriften vanskelig å lese og tyde, så her kan intet sies med sikkerhet.

Endelig må det nevnes at vi også har en innskrift i tredje person, som angår forholdet mellom to navngitte personer (br. 75 Tjurkö): /wurte

runor an walha-kurne heldar kunimu(n)diu/. Den står helt for seg selv blant brakteatinnskriftene, og det er vanskelig å se hva den egentlig går ut på. Var den ment som en gravinnskrift, som skulle legges ved den døde, som en siste hilsen?

11. Etter dette ser det ut til at runeinnskriftene på gullbrakteatene etter sitt innhold for en stor del er av samme type og peker hen på gamle religiøse ritualer. Magnus Olsen, Lis Jacobsen og mange eldre forskere var av en ganske annen oppfatning. Ifølge DR 1942:775 hører brakteatinnskriftene til "i magiens formelverk", enten de er meningsgivende eller ikke.

Ordet *magi* brukes i dagliglivet og av meningmann ofte i en vag og utflytende betydning. Skal det brukes med noe utbytte i språk- og religionsvitenskap, må det brukes i en presis betydning. Erik Moltke (DR 1942:848) definerer *magi* som "kunster, ved hvilke man mener — på overnaturlig måte — at kunne tvinge eller påvirke høyere magter til å utføre nærmere bestemte handlinger eller afstå fra sådanne".

I Chamber's Encyklopaedia (1950, VIII: 792 f.) heter det noe nøyaktigere: "Magic is confined to human beings and is operative through spells and rites. (-). It is a mechanistic manipulation of the external world by prescribed techniques that work quite automatically".

Jeg kan ikke se at det er noe i de gamle brakteatinnskriftene som må tolkes som magi. De lesbare og tydbare innskriftene som er behandlet ovenfor, synes for en stor del å være minner om religiøse handlinger (seremonier) og var knyttet til datidens religion (Odin-troen). De stammer fra en tid og et samfunn, da man trodde fullt og fast på gudene og deres makt, og henvendte seg til dem både for å få hjelp, og for å takke dem etterpå. At da visse ord går igjen og ble ofte skrevet, kan ikke oppfattes som magi. Vi har derfor neppe grunnlag for å hevde at våre forfedre var sterkt opptatt av magi i den gamle *asa*-religionens tid.

Litteratur

- Antonsen, Elmer H. (2002): *Runes and Germanic Linguistics*. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 140.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Arntz, Helmut (1944): *Handbuch der Runenkunde*. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. B.3.) Halle/Saale: Max Niemeyer Verlag.
- Axboe, Morten (2003): *To brakteater*. (Runica-Germanica-Mediaevalia, heraus-

- gegeben von Wilhelm Heizmann und Astrid van Nahl. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 37), s. 20–27. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Bang, Dr. A. Chr. (1901–02): *Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter*. (Videnskabselskapets Skrifter. II. Historisk-filos. Klasse. 1901. No. 1.) Kristiania: I Commission hos Jacob Dybwad.
- Beck, Heinrich (2001): *Zur Götter-Anrufung nach altnordischen Quellen (in Sonderheit der Brakteaten)*. I: *Kontinuität und Brüche in der Religionsgeschichte*. Festschrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23.12.2001. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 31, s. 57–75.) Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Behaghel, Otto (1923–32): *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung*. I–IV. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Bjorvand, Harald og Lindeman, Fredrik Otto (2002): *Våre arveord*. Etymologisk ordbok. Novus forlag / Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Bosworth, Joseph (1898): *An Anglo-Saxon Dictionary*. Based on the Manuscript Collections of the late Joseph Bosworth, D.D., F.R.S. Edited and Enlarged by T. Northcoile Toller, M.A. Oxford University Press. London: Humphrey Milford.
- Braune, Karl (1965): *Altenglische Grammatik nach der angelsächsischen Grammatik von Eduard Sievers*. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. A. Hauptreihe Nr. 3.) Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Braune, Wilhelm (1965): *Althochdeutsches Lesebuch*. Zusammengestellt und mit Wörterbuch versehen von Wilhelm Braune, fortgeführt von Karl Helm. 14. Auflage. Bearbeitet von Ernst A. Ebbinghaus. Tübingen: Max Niemeyers Verlag.
- Brunner, Karl (1965): *Altenglische Grammatik*. Nach der angelsächsischen Grammatik von Eduard Sievers. Dritte, neubearbeitete Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Bugge, Sophus (1891–1924): *Norges indskrifter med de ældre Runer, udgivne for Det norske historiske Kildeskriftfond*. I–III, ved Sophus Bugge (I) og Magnus Olsen (II–III). Christiania: A. W. Brøggers Bogtrykkeri. [NiæR]
- Dal, Ingerid (1962): *Kurze deutsche Syntax auf historischer Grundlage*. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. B. 7.) Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Falk, Hjalmar (1924): *Odensheite*. (Videnskapselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse 1924. No. 10.) Kristiania: I Kommission hos Jacob Dybwad.
- Feist, Sigmund (1939): *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache*. Leiden: E. J. Brill.
- Friesen, Otto von (1924): *Rö-stenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden*. (Uppsala Universitets Årsskrift 1924.) Uppsala: A. B. Lundequistska Bokhandeln.
- Grønvik, Ottar (1981): *Runene på Tunesteinen*. Alfabet–Språkform–Budskap. Oslo–Bergen–Tromsø: Universitetsforlaget.

- Grønvik, Ottar (1998): Untersuchungen zur älteren nordischen und germanischen Sprachgeschichte. (Osloer Beiträge zur Germanistik. 18.) Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.
- Grønvik, Ottar (1999): Runeinnskriften på gullhornet fra Gallehus. I: Maal og Minne, Hefte 1, 1999: 1–18.
- Heggstad, Leiv (1963): Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Helgason, Jón (1983): Hrafnkels saga Freysgoða (Nordisk filologi. A. 2. bind). Oslo: Dreyers forlag.
- Holthausen, F. (1934): Altenglisches etymologisches Wörterbuch. (Germanische Bibliothek IV, 7.) Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Jóhannesson, Alexander (1956): Isländisches etymologisches Wörterbuch. Bern: A. Francke AG Verlag.
- Jónsson, Finnur (1912): Den norsk-islandske Skjaldedigtning. København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Kluge, Friedrich (1926): Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte. Dritte Auflage. Halle (Saale): Max Niemeyers Verlag.
- Kluge, Friedrich (1963): Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 19. Auflage, bearbeitet von Walter Mitzka. Berlin: Walther de Gruyter & Co.
- Kock, Ernst A. (1946–49): Den norsk-isländska skaldediktningen. Reviderad av Ernst A. Kock. I–II. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Krause, Wolfgang (1937): Runeninschriften im älteren Futhark. Herausgegeben und erklärt von Wolfgang Krause. Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag.
- Krause, Wolfgang (1966): Die Runeninschriften im älteren Futhark. I. Text. Mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. [KJ]
- Krause, Wolfgang (1971): Die Sprache der urnordischen Runeninschriften. Heidelberg: Carl Winter. Universitätsverlag.
- Marstrander, Carl (1929a): Germanische Waffennamen aus römischer Zeit. (Norsk tidsskrift for sprogvidenskap III: 218–35.) Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Marstrander, Carl (1929b): De gotiske runeminnesmerker. NTS III: 25–157.
- Marstrander, Carl (1952): De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet. Skrift og sprog i folkevandringstiden. I. Danske og svenske innskrifter. (Viking 1952.) Oslo: Norsk arkeologisk selskap.
- Mayrhofer, Manfred (1953–78): Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanscrit Dictionary. Heidelberg: Carl Winter. Universitätsverlag.
- Noreen, Adolf (1970): Altnordische Grammatik I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Formenlehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen. 5., unveränderte Auflage. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. A. Hauptreihe Nr. 4.) Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet (1966 ff.): 1 ff. Oslo: Det Norske Samlaget. [NO]

- Nygaard, M. (1905): *Norrøn Syntax*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard.)
- Pokorny, Julius (1949–59): *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Bern: A. Francke AG Verlag.
- Vries, Jan de (1962): *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. T. Brill.